

Ekonomski i vojno-politički aspekti bakra kao strategijske sirovine

Uvodne napomene

Kriza energije i sirovina do koje je došlo poslednjih godina definitivno je pokazala da su problemi u toj oblasti veoma složeni i da imaju vitalni značaj za sve zemlje. Dugo vremena se smatralo da do te krize neće doći; da su rezerve dovoljne da zadovolje svetske potrebe za duži period, te da su vladajući odnosi u proizvodnji i potrošnji zadovoljavajući. Međutim, pokazalo se da su postojeći izvori energije i sirovina ograničeni i da odnos prema zemljama u kojima se oni nalaze ne mogu više biti zasnovani na starim, klasičnim odnosima, koji počivaju na eksploataciji i drugim oblicima zavisnosti od strategije i politike razvijenih zemalja.

Energija i sirovine su od vitalnog značaja za razvoj svake zemlje, bez obzira na stupanj njenog ekonomskog razvoja. Zbog toga je ovo pitanje danas vrlo aktuelno za čitavu međunarodnu zajednicu. Jer, zbog krupnih i otvorenih problema, u međunarodnim razmerama u toj oblasti, mogu nastati velika žarišta ratnih opasnosti i ekonomskih kriza.

U kontekstu opštih problema koji su danas prisutni na području energije i sirovina, važno mesto zauzima i bakar kao sirovina od strategijskog značaja. Bakar je danas dobio jedno od prvih mesta na spisku u kojem se nalazi osamnaest ključnih sirovina. Za sve te sirovine, a posebno za bakar, zainteresovane su zemlje u razvoju, koje traže zaključenje međunarodnog sporazuma o stabilizaciji tržišta i cena. Na taj se način, pored ostalog, stvaraju uslovi za poboljšanje pozicije tih zemalja u međunarodnim vojno-političkim i ekonomskim odnosima.

Svojim rezervama i razvijenom proizvodnjom i preradom bakra, Jugoslavija ima značajno mesto u svetskoj proizvodnji i potrošnji. Za nas je bakar takođe sirovina koja ima strateški značaj u pogledu razvoja privrede u celini, posebno u pogledu ostvarivanja koncepcije opštenarodne odbrane i u ratnoj privredi, ako bi do rata došlo. Naša zemlja, dakle, ne može ostati van tih opštih kretanja, pogotovo ako se zna da se ti problemi direktno i na nju odnose.

Polazeći od toga, u ovom radu se razmatraju osnovni faktori koji opredeljuju strateški značaj bakra u svetskim razmerama i odnos prema tom problemu razvijenih zemalja, koje su najveći potrošači bakra. Isto tako, ukazaćemo na mogućnost izbijanja kriza i ratnih sukoba zbog bakra i, na kraju, na neke mogućnosti prevazilaženja aktuelnih problema u tom domenu.

1. Faktori koji opredeljuju strateški značaj bakra

Bakar je, zajedno sa zlatom i srebrom, među prvima bio otkriven i korišćen. Iako ima veoma dugu istoriju u eksploataciji i primeni, bakar je izrazito značajno mesto dobio tek u eri industrijske revolucije u svetu. On je sirovina od izvanrednog značaja za razvoj svetske privrede u celini, a posebno vojne industrije. Takav strateški značaj bakra opredeljuje više faktora, čiju je klasifikaciju moguće izvršiti na više načina. No, ovde ćemo pomenuti, prema našem mišljenju, najvažnije faktore.¹ U osnovi, to su: prirodni i geografski faktori koji opredeljuju raznovrsnost korišćenja bakra, potom tržišni, supstitucionalni, ekonomski, proizvodno-tehnički i vojno-politički. Treba naglasiti da se svi ovi faktori ne mogu posmatrati i analizirati, niti predvideti njihov uticaj i dejstvo na razvoj privrede u celini, posebno dela privrede koja radi za vojne potrebe — izolovano jedan od drugog. Naprotiv, među njima postoji opšta međuzavisnost, koja se različito manifestuje, zavisno od konkretnih uslova u kojima pojedini faktori deluju.

Prirodni faktori su polazni, jer je bakar deo prirodnog bogatstva (dat je od prirode u količinama i kvalitetu koji se ne mogu menjati). Ukoliko su rezerve bakra veće, kvalitetnije i povoljnije locirane (ako

¹ Ovakva klasifikacija je uslovna, kao i njen redosled. Drugim rečima, njihov redosled ne znači i njihovo rangiranje prema značaju. Naprotiv, naša namera nije da odredimo redosled, mada je i to uz korišćenje odgovarajućih kriterijuma moguće. Želimo samo da evidentiramo pojedine faktore i da ukazemo na koji se način oni manifestuju, imajući u vidu da se iza svakog od njih u manjoj ili većoj meri može da posmatra i ocenjuje i vojno-politički aspekt.

se mogu kompleksnije koristiti, tj. koristiti i druge supstance koje prate bakar), utoliko su one sa privrednog stanovišta značajnije.

Te faktore najčešće karakterišu: *prirodna ograničenost* u kvantitativnom smislu, što podrazumeva njihovo racionalno korišćenje; *neobnovljivost*, odnosno kad se prirodni resursi ne obnavljaju, ne re-produkuju, pa se prema tome i ne mogu umnožavati; *različitost* u pogledu količina (rezervi), sadržaja i kvaliteta u rudi, sa različitim prisustvom drugih supstanci korisnih i štetnih, različitih odnosa rude i jalovine, tj. različitog obima iskopine i dr. *opadanje sadržaja bakra* u rudnim rezervama, odnosno smanjivanje sadržaja metala i iscrpljivanje bogatijih nalazišta zbog čega je neophodno da se stalno racionalizuje i usavršava tehnologija proizvodnje, da se primenjuju produktivnija oprema i druge savremene metode proizvodnje, koje će omogućiti da se i u uslovima eksploatacije pod nepovoljnijim uslovima obezbedi odgovarajući nivo ekonomskog efekta.

Geografski faktori se odnose na regionalni (prostorni) razmeštaj rudnih rezervi i proizvodnih kapaciteta. Sadašnje rezerve bakra pokazuju da je geografski razmeštaj bakra neravnomeran.² Prema nekim podacima, nedovoljno razvijene zemlje raspolažu sa oko 48 odsto rezervi bakra, a prema drugima 60 odsto izvora i preko 50 odsto tekuće svetske proizvodnje nalazi se u tim zemljama, odnosno van područja potrošnje.

Regionalni razmeštaj rudnih rezervi³

Rezerve Zemlje	Dokazane rezerve		Verovatne (potenc.) rezerve		Ukupno	
	u hilj. tona	u procentima	u hilj. tona	u procentima	u hilj. tona	u procentima
U razvoju	226.700	58,46	146.000	37,93	412.700	49,1
Razvijene	134.500	29,48	159.000	41,29	293.500	34,8
Sa centralističkim načinom privređivanja	55.000	12,06	80.000	20,78	135.000	16,01
U k u p n o	456.200	100,0	385.000	100,0	841.200	100,0

² Smatra se da nedovoljno razvijene zemlje raspolažu i sa 77 odsto rezervi nafte, 62 odsto kalaja, 50 boksita, 29 odsto gvožđa, 16 odsto olova, itd. (»Razvoj industrije bakra u svetu«, studija Poslovne zajednice »Jugobakar«, Beograd, 1979. god.).

³ Prema podacima CIPEC-a (Međuvladinog saveta zemalja izvoznica bakra sa sedištem u Parizu), 1979. god.

Kao što se iz tabele vidi, u zemljama u razvoju se nalazi 58,46% dokazanih, 37,93% potencijalnih, odnosno 49,1% ukupnih rezervi rude bakra. Najznačajnije rezerve nalaze se u Čileu, Peruu, Zairu, Zambiji i Meksiku a u razvijenim zemljama u SAD i Kanadi. Iz tabele se može isvesti zaključak o geografskom razmeštaju rudnih rezervi, ali se ne može zaključiti i to gde je locirana proizvodnja bakra i kakvo je učešće pojedinih zemalja u svetskoj proizvodnji. Na to ukazuju podaci iz sledeće tabele.⁴

Realizovana proizvodnja bakra u 1977/78. god. i projektovani kapaciteti za period 1979—1983. god. (u hilj. tona)

Region	Proizvodnja		Verovatni kapaciteti					Kapaciteti posle 1983.
	1977.	1978.	1979.	1980.	1981.	1982.	1983.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Rudarska proizvodnja</i>								
— Zemlje u razvoju	3.707	3.370	4.396	4.659	4.792	4.827	4.882	5.851
— Razvijene zemlje	2.518	2.674	3.126	3.351	3.316	3.336	3.336	3.671
Svega:	6.325	6.044	7.522	7.910	8.108	8.163	8.218	9.522
— Zemlje sa centralis- tičkim načinom pri- vredivanja	1.689	1.699	1.875	1.960	2.045	2.090	2.175	2.420
UKUPNO:	8.014	7.743	9.397	9.870	10.153	10.253	10.393	11.942
<i>Blister bakar</i>								
— Zemlje u razvoju	2.888	2.698	3.557	3.737	4.024	4.154	4.144	4.834
— Razvijene zemlje	3.544	3.609	4.700	4.700	4.775	4.795	4.795	5.010
Svega zemlje tržišne privrede	6.432	6.308	8.257	8.437	8.799	8.949	8.939	9.844
— Zemlje sa centralis- tičkim načinom pri- vredivanja	1.699	1.690	1.855	1.980	2.060	2.140	2.230	2.500
UKUPNO:	8.131	7.988	10.142	10.417	10.895	11.089	11.169	12.344
<i>Rafinirani bakar</i>								
— Zemlje u razvoju	2.169	2.212	2.605	2.793	3.190	3.370	3.425	4.370
— Razvijene zemlje	4.708	4.704	6.210	6.220	6.270	6.285	6.295	6.575
Svega:	6.877	6.916	8.815	9.013	9.460	9.655	9.720	10.945
— Zemlje sa centralis- tičkim načinom pri- vredivanja	2.225	2.228	2.320	2.425	2.520	2.595	2.745	3.090
UKUPNO SVET:	9.102	9.145	11.135	11.438	11.980	12.250	12.465	14.035

⁴ Prema podacima CIPEC-a, »Perspektive razvoja svetske industrije bakra«, »Jugobakar«, 1978. god.

Iz ove tabele se može zaključiti da je učešće zemalja u razvoju u 1977. godini u rudarskoj proizvodnji bakra veće nego u razvijenim zemljama, tj. da one učestvuju sa 46,20%, a razvijene zemlje sa 31,40%, a zemlje sa centralističkim načinom privređivanja sa 22,40%. Međutim, kada se posmatra proizvodnja blitera i rafinisanog bakra, situacija je sasvim drugačija: razvijene zemlje zauzimaju značajnije mesto — u proizvodnji blitera u 1977. god. učestvovala su sa 43,58%, a u proizvodnji rafinisanog bakra sa 51,72%. Ovaj podatak je vrlo značajan pošto navodi na zaključak da zemlje u razvoju, mada raspolazu najvećim rudnim rezervama i imaju vodeće mesto u rudarskoj proizvodnji, nemaju i vodeće mesto u proizvodnji blitera i rafinisanog bakra. To znači da su metalurški kapaciteti najvećim delom u razvijenim zemljama i zemljama sa centralističkim načinom privređivanja, odnosno da su zemlje u razvoju na niskom stupnju korišćenja svojih sirovinskih resursa. Ako bi se tome dodala činjenica da razvijene zemlje drže apsolutni primat u prerađivačkim kapacitetima bakra, jasno je da je položaj zemalja u razvoju u kompleksu bakra potpuno zavisao od razvijenih zemalja.

Značajnije promene se ne očekuju ni u narednim godinama — zemlje u razvoju će zadržati vodeće mesto u rudarskoj proizvodnji, a razvijene zemlje u proizvodnji blitera i rafinisanog bakra. Doduše, očekuje se da će u periodu 1979—1983. god. u zemljama u razvoju doći do povećanja rudarskih kapaciteta za 11% (čemu će najveći doprinos dati Zair, Meksiko, Filipini i Iran), ali će i u razvijenim zemljama doći do povećanja ovih kapaciteta za 7% (u čemu će najviše učestvovati Kanada i SAD), a u zemljama sa centralističkim načinom privređivanja za 16% (SSSR, Poljska i Kina).

Znatno usporeniji rast ima razvoj kapaciteta za proizvodnju blister i rafinisanog bakra, što ukazuje na dalji nezavisan položaj nerazvijenih i zemalja u razvoju u raspolaganju sopstvenim bakrom. One će i dalje biti na najnižem stupnju korišćenja svojih prirodnih resursa. Osim toga, dominiraće rudarska u odnosu na metaluršku proizvodnju bakra.

Proizvodno-tehnički faktori takođe u velikoj meri opredeljuju strategijski značaj bakra. Oni se najčešće odnose na raspoloživost i stanje proizvodnih kapaciteta u svim fazama proizvodnje bakra, na raspoložive mogućnosti za rudarsko-geološka istraživanja pomoću kojih treba da se održavaju i povećavaju rudne rezerve, na raspolaganje tehnologijom i opremom za proizvodnju bakra, počev od rudarsko-geoloških radova, otkopa, transporta i flotiranja rude, pa do topljenja, rafinisanja i prerade bakra.

Poznato je da su ove mogućnosti različite. U najtežoj poziciji su zemlje u razvoju koje u mnogo čemu zavise od razvijenih zemalja (SAD i Kanade), koje su glavni proizvođači krupne rudarske mehanizacije (bagera, bušilica, vozila velikih kapaciteta itd), i drugih zemalja koje imaju razrađenu tehnologiju za sve faze proizvodnje i prerade bakra.

Stručno-tehnički kadrovi i drugi tehnološki nosioci su takođe značajan faktor stabilnosti proizvodnje. To se danas oseća kao krupan problem u zemljama u razvoju. Čitava proizvodnja u tim zemljama je ranije bila zasnovana na korišćenju stručno-tehničkog osoblja iz razvijenih zemalja, što i danas ima štetne posledice i određen stepen zavisnosti. Velika tehnička i tehnološka zavisnost od razvijenih zemalja u proizvodnji bakra i upravljanju vitalnim tačkama poslovanja, te zavisnost u snabdevanju osnovnim materijalima i rezervnim delovima neophodnim za proizvodni proces — dovodilo je pojedine zemlje u situaciju da smanjuju, pa čak i da povremeno prekidaju proizvodnju.

Raznovrsnost upotrebe bakra bitan je faktor u vrednovanju i ocenjivanju njegovog strategijskog značaja. Veliki privredno-ekonomski značaj koji bakar zauzima među ostalim obojenim metalima i svestranost njegove upotrebe u celini, najvećim delom su rezultat njegovih izvanrednih osobina kao provodnika električne energije⁵, zatim izuzetne otpornosti prema atmosferskim uticajima i osobine da se relativno lako obrađuje. Zahvaljujući tim i drugim osobinama, bakar je sam, ili kao legura, našao veoma raznovrsnu primenu u elektroindustriji, elektroprivredi, automobilskoj i avionskoj industriji, mašinogradnji, građevinarstvu, elektronici, industriji naoružanja i nuklearnoj tehnici, železničkom saobraćaju i telekomunikacijama, domaćinstvu, itd.⁶ Zbog toga se bakar u svetu troši u velikim količinama. On je tipičan indikator stepena industrijskog razvoja i privredne aktivnosti uopšte. Istorijski razvoj potrošnje bakra upravo potvrđuje tu konstataciju — da je početkom dvadesetog veka potrošnja bakra u svetu iznosila oko 500.000 t, da bi već 1927. godine dostigla nivo od 2,901.000 t.⁷ Međutim, u periodima svetskih ekonomskih kriza, potrošnja bakra je stagnirala ili nazadovala, da bi njio-

⁵ Oko 50% potrošnje bakra u svetu odnosi se na različite potrebe, pri čemu je dominantna njegova elektroprovodljivost.

⁶ Procenjuje se da u ukupnoj potrošnji bakra učestvuju: elektrotehnika 48%, građevinarstvo 16%, industrija opreme 19%, transport 8%, oprema za domaćinstvo i dr. 10% (dr Dušan Đajić: »Mogućnosti proizvodnje bakra u Jugoslaviji do 2000 godine«, časopis »Bakar«, br. 26/79.).

⁷ Studija Instituta za spoljnu trgovinu: »Izgledi tržišta i cene bakra do 2000. godine«.

vim prestankom (osobito razvojem naoružanja pred drugi svetski rat i u toku rata) značajno porasla. Rast potrošnje bakra je naročito vidljiv u periodu naglog industrijskog razvoja posle drugog svetskog rata, što najbolje potvrđuje sledeći pregled.⁸

Proizvodnja i potrošnja bakra (u hiljadama tona)

Period	1896-22.	1923-49.	1896-49.	1950-73.	1950-77.
Primarni bakar	2.089,2	4.901,1	6.990,3	102.000	131.427
Sekundarni bakar	812,5	2.756,9	3.569,4	67.975,8	83.383
Ukupno:	2.901,7	7.658,0	10.559,7	169.975,8	214.810

Proizvodnja i potrošnja bakra, na primer, 1977. godine bili su veći za 16,7% nego u periodu 1896. — 1949. Intenzivan industrijski razvoj u svetu snažno je uticao na rast proizvodnje i potrošnje bakra. U periodu 1958. — 1973. godišnja stopa rasta potrošnje bakra iznosila je 4,67, primarnog bakra 5,08 i sekundarnog bakra 3,98. Najveći rast potrošnje bakra bio je u najrazvijenijim zemljama; razvijene zemlje Evrope, SAD, Kanada, Japan i SSSR učestvovala su 1977. godine sa 87,8% ukupne potrošnje.

U ukupnoj potrošnji značajno mesto ima sekundarni bakar, kojim raspolažu najrazvijenije zemlje (oko 94% ukupnih količina). Te zemlje podmiruju 38—40% svojih ukupnih potreba, što ih dovodi u povoljnu poziciju u svim uslovima, a osobito kada nastupe vidljive oscilacije u cenama bakra na svetskom tržištu.

Supstitucionalni faktori stoje u posrednoj ili neposrednoj vezi sa supstitucijom bakra drugim metalima ili drugim materijalima. Oni mogu biti tehničko-tehnološke, ekonomske (tržišne) ili jedne i druge prirode. Odlučujući uticaj na zamenu bakra drugim metalima uglavnom imaju cene pojedinih metala. Kao supstitut najčešće se javlja aluminijum, pri čemu treba naglasiti da supstitucija dolazi samo na nekim tačkama upotrebe gde tehničko-tehnološke i druge osobine supstituta mogu da utiču na manju upotrebu bakra, ali ga ne mogu potpuno zameniti. Prema tome, faktori koji utiču na supstituciju bakra drugim metalima ili materijalima ne mogu ga eliminisati iz upotrebe, naročito na vitalnim tačkama gde su osobine bakra nezamenljive. Iz toga sledi zaključak da se time ne umanjuje strategijski značaj braka, jer se on ne isključuje iz upotrebe.

⁸ Prema podacima CIPEC-a (Međuvladinog saveta zemalja izvoznica bakra sa sedištem u Parizu), 1979. godine.

Ekonomski i tržišni faktori imaju veliki značaj prilikom ocenjivanja strategijskog karaktera bakra. Oni su međusobno povezani i uslovljeni, a njihovo dejstvo se snažno ispoljava na odnos prema ovom metalu (na racionalnost njegove upotrebe, na njegovu supstituciju drugim metalima, posebno kada je njegova cena na svetском tržištu visoka, itd.).

Industrija bakra, osobito njen ekstraktivni deo, predstavlja vrlo kapitalnu i intenzivnu delatnost. Smatra se da ukupna vrednost uloženog kapitala u rudnike, topionice i rafinacije bakra u svetu iznosi oko 25 milijardi dolara.⁹ Ako bi se toj cifri dodala vrednost od oko 8 milijardi dolara koja je uložena za finansiranje procesa proizvodnje i prometa bakra u svim fazama proizvodnje i održavanja zaliha, kao i vrednost oko 8 milijardi dolara angažovanih za osnovne i obrtne fondove u prerađivačkoj industriji bakra (livnice, valjaonice, presaonice, provodnici, žice i kablovi) — onda se može govoriti o zaista velikom angažovanju kapitala za razvoj ukupne proizvodnje i prerade bakra u svetu.¹⁰

Visoka ulaganja su naročito uočljiva u izgradnji rudarskih i metalurških kapaciteta ona imaju tendenciju stalnog rasta. Početkom 1960. godine iznosila su 2.000, 1970 — 3.000, a 1977—78. već oko 7.000—8.000 dolara za tonu bakra. Takav rast ulaganja uslovljen je činjenicom što se stalno (može se reći zakonito), pogoršavaju uslovi eksploatacije bakra, posebno u vidu manjeg sadržaja bakra u rudi (nepovoljnijem odnosu rude i raskrivke), zatim što se ruda eksploatiše na većim dubinama, manji rudnici se grade na teško pristupačnim terenima, pooštavaju se kriterijumi za zaštitu čovekove sredine, stalno rastu cene opreme i građevinskih radova, kao posledica svetske inflacije i opadanja vrednosti svetskih valuta. Sve to utiče na povećana ulaganja u nove kapacitete i na troškove proizvodnje. Ove konstatacije su osobito nepovoljne za zemlje u razvoju, koje su u sve težoj situaciji u pogledu aktiviranja svojih resursa (izgradnja metalurških ili prerađivačkih kapaciteta za bakar i stalan rast troškova proizvodnje dovodi ih u vrlo težak položaj u periodima niskih cena bakra).

Tržišni faktori vrlo osetljivo deluju na bakar. Rast privredne aktivnosti uopšte značajno utiče na potrebe za bakrom, ali i obrnuto

⁹ Obračunato prema važećim cenama u momentu gradnje. Ako bi se uzele današnje cene, vrednost bi bila dvostruko veća.

¹⁰ Sve do 1973. godine bakar je prema vrednostima izvoza i uvoza bio glavni proizvod u međunarodnoj robnoj razmeni, dok je posle te godine dobio mesto, iza nafte.

— u uslovima recesije, zbog smanjenja privredne aktivnosti, potrebe za bakrom se bitno sužavaju što neminovno vodi niskim cenama. Vidljivo kolebanje cena bakra veoma pogoduje špekulacijama prilikom kupovine, jer se radi o metalu koji se više nego svaki drugi kupuje i prodaje zbog »igre«, pri čemu se koriste kolebanja valutnih kurseva i kretanje tržišne konjunktura.

Sistem obrazovanja svetskih cena bakra je posebno složeno područje. To direktno utiče na ekonomski položaj proizvodnje bakra u zemljama u razvoju. Taj sistem ne odgovara strukturi potrošnje i značaju bakra, i često je pod uticajem ekonomskih i vanekonomskih (političkih) faktora. Naročito je važno naglasiti da je gotovo čitava institucionalna organizovanost svetskog tržišta bakra u rukama razvijenih zemalja, koje snažno utiču na »podešavanje« mehanizama međunarodne razmene sa težnjom da on bude u funkciji sopstvenih potreba i interesa, zanemarujući pri tome vitalne interese i potrebe zemalja u razvoju, koje najviše raspolažu rudnim rezervama bakra.

Slična je situacija i sa proširenom reprodukcijom u kompleksu bakra. Ona je indirektno ili direktno pod kontrolom razvijenih zemalja. To je razumljivo, ako se ima u vidu da je u rukama tih zemalja savremena tehnologija, proizvodnja opreme, metalurška proizvodnja i prerađivačka industrija, zatim naučno-istraživački rad, kontrola svetskog tržišta i proizvoda od bakra, finansijski izvori za razvoj novih proizvodnih kapaciteta, itd.

Bakar i proizvodi od bakra zauzimaju vrlo značajno mesto u svetskoj robnoj razmeni. Međutim, ono što je posebno nepovoljno za zemlje u razvoju je činjenica da se one javljaju prvenstveno kao izvoznici bakra u najnižim sirovinским oblicima (koncentrat bakra), ili kao izvoznici metala (blister i elektrolitni bakar), za razliku od razvijenih zemalja u kojima je veoma razvijena metalurška proizvodnja i prerađivačka industrija, tako da se bakar finalizuje u raznovrsne proizvode sa visokim stepenom prerade, čime se postiže viši stepen profitalnosti bakra. Zbog toga, u procesu međunarodne razmene, zemlje u razvoju postaju zavisne, javljaju se pretežno kao proizvođači i izvoznici bakra u sirovinским oblicima, mada i same imaju izvanredne uslove za razvoj prerađivačke industrije.¹¹

¹¹ Šest zemalja u razvoju (Zambija, Čile, Zair, Filipini, Papua-Nova Gvineja) učestvuju sa preko 70% u ukupnom-neto izvozu primarnog bakra u svetu, iako one same nemaju takvo učešće u svetskoj proizvodnji. Zbog vrlo niske potrošnje bakra na domaćem tržištu, ove zemlje su upućene na izvoz u kojem bakar ima dominantno mesto (npr. u ukupnim izvoznim prihodima bakar u Zambiji, Zairu, Čileu i Papui-Novoj Gvineji, učestvuje sa 50—95%, a u Peruu 20—30%).

2. Neki vojno-politički aspekti bakra

Strategijski značaj bakra ocenjuje se i na osnovu delovanja vojno-političkih faktora. To je razumljivo, ako se ima u vidu da je to sirovina od vanrednog privrednog značaja za industrijski razvijene zemlje, posebno za razvoj vojne industrije, tj. industrije naoružanja; da su rudne rezerve ograničene i neravnomerno raspoređene i da je proizvodnja i prerada takođe nepovoljno raspoređena. Sve to danas, a još više će u periodu koji dolazi imati veliki značaj. Jer, osim energije i hrane, sirovine predstavljaju jedno od ključnih pitanja savremenih međunarodnih ekonomskih odnosa. Uostalom, strategijska važnost bakra je mnogo puta bila, a verovatno će još dugo ostati, izvor mnogih sukoba. Na jednoj se strani uvek nalaze velike, industrijski razvijene zemlje, koje se, zbog mogućnosti da podmire svoje potrebe iz sopstvenih izvora, u velikoj meri oslanjaju na korišćenje rezervi bakra iz zemalja u razvoju.

Već smo konstatovali da je razmeštaj radnih rezervi, pa prema tome i rudarske proizvodnje, neravnomeran. Sama ta činjenica, kao i težnja razvijenih zemalja da bakar koriste za svoje narasle potrebe po što nižoj ceni, govori da su sukobi u vezi sa bakrom mogući. Drugim rečima, moguće je da zbog bakra kao strategijske sirovine dođe i do ratnih sukoba — kao sredstva za ostvarivanje ekonomskih ciljeva.

Protekli vremenski period je pun primera raznih pretnji i pritisaka na suverenitet zemalja u razvoju, pa i ratnih sukoba u kojima su najvećim delom bili u pitanju ekonomski ciljevi. Takvih pojava zbog bakra biće sigurno i ubuduće. Pri tome će verovatno osnovni ciljevi biti: zasedanje bogatih nalazišta bakra u zemljama u razvoju: obezbeđenje snabdevanja bakrom naraslih potreba sopstvene industrije pod što povoljnijim uslovima (veće količine i po nižim cenama); zaštita uloženog kapitala i profita u zemljama u razvoju (u kojima su razvijene zemlje ulagale za razvoj proizvodnje bakra); podsticanje i izazivanje unutrašnjih sukoba u zemljama u razvoju koje su veliki proizvođači bakra, naročito ako razvijene zemlje nemaju direktne interese u pogledu snabdevanja bakrom, ili u pogledu zaštite kapitala i profita — da bi se, zahvaljujući tim sukobima, izazvali ozbiljniji poremećaji na tržištu bakra i izvukla korist od toga (na primer, porast cena bakra radi prodaje svojih materijalnih rezervi i sl.).

Različite su metode koje se primenjuju prema zemljama u razvoju, proizvođačima bakra — počev od ekonomskih pritisaka pa do otvorenih oružanih intervencija. Pomenimo samo neke: uskraćivanje snabdevanja rezervnim delovima i neophodnim repromaterijalom koji

se koristi u proizvodnji bakra; povlačenje vrhunskih stručnjaka iz proizvodnje i prepuštanje vođenja tehnološkog procesa proizvodnje radnicima koji još nisu njome ovladali; uskraćivanje kredita za finansiranje tekuće proizvodnje i daljeg razvoja, ili ukoliko se ta sredstva odobravaju, onda se to čini pod izuzetno teškim uslovima i uz mnoga ograničenja; tendenciozno odustajanje od preuzimanja bakra, što izaziva zastoj u daljoj proizvodnji, namerno obaranje cena bakra, itd.

Politički pritisci se primenjuju uporedo sa ekonomskim ili odvojeno, pri čemu je osnovna težnja ostvarivanje određenih ciljeva. Najčešće je u pitanju podrška one politike i onih snaga koje zagovaraju velike sile uopšte ili u konkretnoj situaciji, zatim direktni pritisci i razni diplomatski manevri radi promene političke orijentacije zemlje u celini, pa i obaranje vladajućih režima. Primeri te vrste bili su česti u bliskoj prošlosti (Čile, Zambija, Peru i dr.). Ukoliko su se te zemlje direktno suprotstavile takvim pritiscima, obično su sledili pokušaji podrivanja unutrašnjeg uređenja, pripremanje zavera, podsticanje štrajkova, verskih sukoba i raznih drugih unutrašnjih nemira — sve radi toga da se iznude i ostvare vlastiti ekonomski interesi.

Najzad, u nastojanjima da se ostvare određeni interesi i ciljevi, pribegavalo se i otvorenim oružanim intervencijama, osobito tamo gde nije bilo moguće da se ciljevi postignu drugim sredstvima.

Zahvaljujući činjenici što raspolažu ogromnim energetskekim izvorima, npr. naftom, mineralnim sirovinama, a naročito bakrom, zemlje u razvoju će i dalje imati strateški položaj i značaj u globalnoj strategiji velikih sila. U okviru te strategije, u određenim uslovima, mogući su tzv. lokalni, posrednički i specijalni ratovi, što je praksa već uveliko potvrdila. Na oružane intervencije (uz primenu konvencionalnih sredstava), koje mogu biti pokrenute direktno ili indirektno — treba računati i ubuduće, a posebno u zaoštrenim energetskekim krizama i pri nestašici sirovina u svetu. Jer, očigledno je da se velike sile ne odriču rata kao sredstva politike, pribegavajući u novije vreme i takozvanim posredničkim ratovima. Na kraju, velike sile o takvim intervencijama danas otvoreno govore.¹²

Uz nastojanja velikih sila da obezbede sigurnost u snabdevanju bakrom i drugim važnim sirovinama, i dalje treba očekivati da će kod

¹² Sjedinjene američke države i neke druge zemlje najavljuju da će upotrebiti specijalne jedinice za osvajanje nalazišta nafte, ukoliko se bude uskraćivalo snabdevanje. Pre nekoliko godina bili smo svedoci intervencije Francuske u Zairu, u provinciji Šaba, u kojoj se nalaze velika nalazišta bakra, a ovih dana je ta zemlja i zvanično izjavila da je formirala specijalnu jedinicu, tzv. korpus za intervencije; oni će raspolagati velikom strateškom mobilnošću i biti stacionirano na područjima odakle će najbrže i najefikasnije moći da dejstvuju.

njih egzistirati teza o tzv. reciprocitetu, a u slučaju da ona ne obezbedi ostvarivanje odgovarajućih ciljeva i interesa, onda i teza o specijalnom ratu.

Svesni činjenice da u svetske ekonomske odnose nezadrživo prodiru nova shvatanja i promene, velike sile »koriguju« svoje odnose sa zemljama u razvoju — proizvođačima bakra. One primenjuju nove oblike i napuštaju stare u kojima su direktno i otvoreno primenjivale eksploataciju prirodnih resursa. U tim nastojanjima danas se grčevito teži ka očuvanju teze o reciprocitetu, koja se zasniva na postojanju tzv. recipročnih interesa i odnosa snaga u eksploataciji bakra u zemljama u razvoju. Prema toj tezi, razvijene zemlje polaze od toga da su pozvane da prilikom eksploatacije bakra ulažu svoj kapital, da obezbeđuju tehnologiju, stručnjake, opremu i rezervne delove, ali i da upravljaju ključnim tačkama u tehnologiji proizvodnje, odnosno da upravljaju prometno-finansijskom sferom u oblasti bakra; za uzvrat, one osiguravaju svoje potrebe u bakru, povraćaj uloženog kapitala sa odgovarajućim profitom, zapošljavanje svojih stručnjaka u proizvodnji, prometu i finansijama. Ne treba posebno isticati da im upravo takvi odnosi ne samo obezbeđuju održavanje ključnih pozicija u proizvodnji i prometu (osobito kada su u pitanju cene bakra i proizvoda od bakra) već je tako u njihovim rukama cela sudbina bakra i velike mogućnosti za ekonomsku eksploataciju prirodnih resursa zemalja u razvoju.

Međutim, i takve teze o reciprocitetu nalaze svoju primenu samo dok odgovaraju interesima razvijenih zemalja. Jer, čim se njihovi interesi ozbiljnije ugroze, pristupa se primeni teorije specijalnog rata, koji prati primena najraznovrsnijih oblika pritisaka i intervencija, da bi se protivnik oslabio iznutra. Pri tome dolazi do izražaja i primena načela »snage i pregovaranja«, te razni pokušaji izazivanja unutrašnjih potresa i destabilizacije. Subverzivne akcije ekonomske, diplomatske i psihološke prirode, uskraćivanje linija snabdevanja, povlačenje stručnog osoblja, pa i demonstracija vojne sile, odnosno njena primena — takođe su sredstva i metodi, ako prethodni oblici nisu dali željene rezultate.

3. Mogućnosti za prevazilaženje postojećih suprotnosti i kriznih situacija u kompleksu bakra

Postojeći ekonomski odnosi između zemalja u razvoju i razvijenih zemalja u celini vrlo su neravnomerni. U sklopu tih odnosa treba posmatrati i odnose u vezi sa brakom kao jednom od strateških sirovina u širim međunarodnim razmerama.

Zemlje u razvoju, a pre svega nesvrstane zemlje, već duže vreme pokreću akcije za uspostavljanje novog, pravednijeg ekonomskog poretka i za uklanjanje nepravdi koje nameće postojeći ekonomski sistem. Uspostavljanje novog ekonomskog poretka ove zemlje vide kao sastavni deo borbe malih naroda za svoja politička, ekonomska, socijalna, kulturna i druga prava, tj. nacionalno i socijalno oslobođenje i potpunu nezavisnost.

Aktuelni problemi sa kojima se zemlje u razvoju susreću u međunarodnim ekonomskim odnosima u kompleksu bakra, problemi su koji na direktan ili indirektan način dovode te zemlje u težak ekonomski položaj. On se ispoljava, pre svega, u nejednakosti, zavisnosti od razvijenih i u stalnoj eksploataciji u najraznovrsnijim oblicima.

Kriza u ekonomskim odnosima u celini, a u okviru nje i na području bakra, dobija sve šire dimenzije i u pojedinim regionima sveta izaziva opasna ratna žarišta, što predstavlja ozbiljnu pretnju svetском miru. Očigledno je, međutim, da je prevazilaženje tih protivrečnosti i potrebno i moguće. Nesvrstane zemlje, pre svih, stalno ukazuju na puteve i načine rešavanja tih problema.

Prevazilaženje protivrečnosti u kompleksu bakra je neophodno i zato što je to jedini realni izlaz za jedne i druge zemlje iz sadašnjih kriznih odnosa, a posebno zbog toga što su dugoročno upućene jedne na druge. Zemlje u razvoju, kao vodeći proizvođači bakra, nalaze svoj interes u mogućnostima dugoročnog plasmana bakra, a razvijene — u dugoročnoj sigurnosti snabdevanja bakrom svojih veoma razvijenih proizvodnih kapaciteta i širokih potreba. Za to bi trebalo da se rešavaju postojeće protivrečnosti u kompleksu bakra, pre svega, na osnovama uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka, kao najvažnijeg i najhitnijeg zadatka koji su pokrenule nesvrstane i druge zemlje u razvoju. U vezi s tim, bakar bi kao osnovni proizvod izvoza zemalja u razvoju morao da dobije odgovarajući tretman.

Potrebno je istaći neke osnovne pravce dalje borbe za nove odnose u toj oblasti. Pre svega, osnovni naponi treba da budu usmereni ka prevazilaženju jednostranosti u korišćenju rudnih resursa bakra i prelasku na njihovo racionalnije korišćenje, na dalje intenziviranje ulaganja u istraživanju novih rezervi bakra. Takvo opredeljenje trebalo bi da bude zajednički napor zemalja u razvoju — proizvođača bakra i razvijenih zemalja; zatim, u postepenom napuštanju jednostranosti u proizvodnji, koja je, pored odgovarajućih promena, strukturalno i dalje ostala sirovinskog karaktera u mnogim zemljama u razvoju. Drugim rečima, sadašnja nepovoljna struktura proizvodnje

ne obezbeđuje odgovarajuću ekonomsku stabilnost i vrlo je osetljiva na promene u uslovima privređivanja, naročito na tržišne uslove, čije posledice uglavnom snose zemlje u razvoju. Razrešavanje tog problema je moguće samo ako se u zemljama u razvoju uspostavi metalurška i proizvodnja livačkih proizvoda kao i drugih primarnih proizvoda. Potrebno je obezbediti uslove za prelazak na preradu bakra na osnovu dogovora sa razvijenim zemljama o ukupnoj podeli rada, koja bi obezbedila da se dalje finalizuje proizvodnja bakra i što bolje ekonomski valorizuje. Tako bi zemlje u razvoju obezbedile svoj izvoz na dugoročnoj osnovi, pri čemu bi bilo ugrađeno više njihovog rada i ostvarena veća ekonomska valorizacija. Razvijene zemlje, pak, stekle bi veću sigurnost i kontinuitet u snabdevanju bakrom u oblicima koji omogućuju korišćenje sopstvenih prerađivačkih i drugih kapaciteta.

Postojeći mehanizam formiranja cena bakra, koji je uglavnom u rukama razvijenih zemalja i koji zemlje u razvoju dovodi u vrlo nepovoljan ekonomski položaj, zahteva izmene. Novi, pravedniji sistem cena obezbedio bi veću sigurnost zemljama — proizvođačima bakra, a istovremeno i veću stabilnost svetskog tržišta, odnosno zajednički regulacioni sistem cirkulacije bakra koji bi stabilizirajuće delovao na svetskom tržištu. Sve to pretpostavlja i bitne promene čitave strukture postojećeg svetskog tržišta bakra i njegovu novu organizaciju u celini.

Dovođenje u realni odnos nivoa cena bakra, cena opreme, delova i kapitalnih dobara za održavanje i povećanje proizvodnje bakra na koje su zemlje u razvoju upućene zbog nerazvijene sopstvene proizvodnje — danas se postavlja kao imperativ. Sadašnji odnosi i stanje u toj oblasti dovode zemlje u razvoju u vrlo nepovoljan položaj. One su prinuđene da uvoze opremu, delove i druga kapitalna dobra da bi održale i povećavale proizvodnju bakra, ali to čine pod vrlo nepovoljnim uslovima. Dakle, u okviru traženja novih rešenja u sistemu formiranja cena bakra, potrebno je uzeti u obzir i komponentu formiranja cena kapitalne opreme, delova i drugih materijalnih dobara neophodnih za njegovu proizvodnju.

Nepovoljan sistem finansiranja novih kapitalističkih investicija na području bakra, takođe bi morao da se menja. Ulaganja u tu svrhu danas su, po pravilu, velika i dugoročna, kao i proizvodnja do koje se dolazi na bazi tih ulaganja. Sa tog stanovišta razvijene zemlje treba da budu učesnice u finansiranju, i to pod povoljnijim uslovima za nerazvijene jer, i jedne i druge zemlje sigurno nastoje da obezbede za svoje potrebe što dugoročnije izvore snabdevanja, utoliko pre što se potrebe i proizvodni kapaciteti permanentno uvećavaju. To pod-

razumeva i pronalaženje obostrano prihvatljivih rešenja za već uzete zajmove, za njihov otpis, moratorijum, ili njihovo transformisanje u zajmove pod mnogo povoljnijim uslovima, zavisno od toga pod kakvim su okolnostima odobreni.

Poseban problem čini protekcionistička politika i mere koje su poslednjih godina uvele neke zemlje, koje zemlje u razvoju dovode u nekonkurentan položaj. Ukidanje tih mera trebalo bi takođe da usledi, naročito u zemljama evropskog zajedničkog tržišta (makar za neke proizvode u preradi bakra na koje su orijentisane zemlje u razvoju).

Prevazilaženje postojećih ekonomskih suprotnosti između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju u kompleksu bakra, očigledno, neće ići lako. Pored akcije u okviru opštih napora za promenu postojećeg ekonomskog sistema, zemlje u razvoju moraju voditi široke akcije za sticanje boljih i ravnopravnijih pregovaračkih pozicija. One to mogu postići, pre svega, ako se budu više oslonile na sopstvene snage. Tome je akcenat posebno dat na Šestoj konferenciji nesvrstanih zemalja u Havani, a zajednički stavovi su našli formulacije i u Ekonomskoj deklaraciji. U kompleksu bakra takva orijentacija ima izvanredan značaj, jer ukazuje na široke mogućnosti za nove oblike ekonomske saradnje u svetu. Pri tome se misli na razvoj proizvodnje opreme i razmenu tehnologije, te proizvodnju i preradu bakra. Neke zemlje već raspolazu znatnim tehnološkim mogućnostima, što je osnov za sasvim nove oblike saradnje. Naročito je značajno da se u okviru nesvrstanih zemalja postignu dogovori o tome kako da se unapredi istraživački rad za poboljšanje i osvajanje novih tehnoloških procesa proizvodnje i korišćenje nove opreme i tehnologije u proizvodnji i preradi bakra.

Transfer tehnologije i među zemljama u razvoju treba da obezbedi što manju zavisnost od razvijenih zemalja. U tom smislu biće potrebni naknadni dogovori o tome koje zemlje (s obzirom na veće tehničke mogućnosti) mogu i u kom obimu da preuzmu određene obaveze za praćenje tekućeg razvoja i osvajanje nove proizvodnje, za pripremu novih tehnoloških postupaka u proizvodnji bakra. Time bi se stvorila čvršća baza za dugoročnu orijentaciju i razvoj sopstvene tehnologije i opreme i smanjila zavisnost od razvijenih zemalja. Razume se, svi ti i drugi poduhvati, podrazumevaju stvaranje zajedničkih fondova za finansiranje.

Jedno od isto tako važnih pitanja je smanjivanje zavisnosti od razvijenih zemalja u pogledu stručnih kadrova za vođenje procesa proizvodnje, upravljanje finansijsko-prometnim i organizacionim

poslovima u kompanijama koje se bave proizvodnjom i preradom bakra. U tom pogledu je moguće dosta učiniti, tim pre što mnoge zemlje u razvoju već danas raspolažu stručnim kadrovima. Razmena tih kadrova u znatnoj meri bi doprinela da se postepeno ali i relativno brzo osvoje vitalne tačke proizvodnje i prerade na kojima se nalaze stručnjaci iz multinacionalnih kompanija. Razume se da to pitanje zahteva organizovane akcije u pogledu međusobne razmene, kao i sistematsko osposobljavanje novih kadrova.

Značajno mesto bi svakako imalo i zajedničko finansiranje istraživanja novih nalazišta bakra i njihova eksploatacija, zatim, zajednička izgradnja industrijskih kapaciteta za novu proizvodnju i njihova što bolja valorizacija u nove proizvode sa višim stepenom prerade, te dogovori o novom mehanizmu formiranja cena bakra u celoj tržišnoj strukturi, itd.

Sve akcije koje zemlje u razvoju vode radi poboljšanja svog položaja u kompleksu bakra treba da se odvijaju u okviru Konferencije Ujedinjenih nacija za trgovinu i razvoj (UNCTAD) i CI-PEC-a, Međuvladinog saveta zemalja izvoznica bakra čiji je pridruženi član i Jugoslavija.

*

Sa stanovišta daljeg razvoja i unapređenja jugoslovenske spoljne trgovine, odnosno njenog što ravnopravnijeg položaja u domenu bakra, a posebno sa aspekta daljeg jačanja naše opštenarodne odbrane i društvene samozaštite — bakar kao strategijska sirovina i za nas ima izuzetan značaj. Reč je o tome da je naša zemlja relativno bogata bakrom i da se on svestrano koristi u opremanju i naoružavanju svih komponenti opštenarodne odbrane, a posebno oružanih snaga.

Pomenuto pitanje je, u širem i konkretnijem razmatranju, posebna tema o kojoj se može dosta govoriti i sa teorijsko-praktičnog stanovišta.